

[https://doi.org/10.31516/2410-5333.064.02¹](https://doi.org/10.31516/2410-5333.064.02<sup>1</sup)

УДК 378.147:02(477)

Н. М. Кушнарєнко

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри цифрових комунікацій та інформаційних технологій, Харківська державна академія культури (м. Харків, Україна), заслужений працівник культури України

natalia_kushnarenko@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0003-1168-0446>

А. А. Соляник

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри цифрових комунікацій та інформаційних технологій, проректор з наукової роботи, Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна

allasolyanik164@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-7167-6695>

М. О. Шевченко

доктор філософії з інформаційної, бібліотечної та архівної справи, провідний бібліотекар, Наукова бібліотека Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

shevchenko.ibv@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-3473-1923>

УКРАЇНЬСЬКА ВИШИВКА ЯК РІЗНОВИД ДОКУМЕНТА

Статтю присвячено одній із найважливіших методологічних проблем документології — класифікації документа. У ній уперше розглянуто українську вишивку в статусі документа, визначено її специфічні ознаки та властивості як засобу комунікації. На основі екстраполяції на вишивку ознак загальної класифікації документа встановлено обсяг та зміст поняття вишитий документ, виявлено його особливості щодо семантичної, сигнаційної складових, матеріальної основи та її конструктивного втілення.

Окреслено перспективний напрям досліджень у документології, який вивчає особливості походження та функціонування вишитого документа в глобальному комунікаційному просторі.

Ключові слова: *документ, документологія, теорія документа, загальна класифікація документа, термінологія документології, українська вишивка, вишитий документ, вишивання, інформація, орнамент, символ, знак.*

N. Kushnarenko

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Digital Communications and Information Technologies, Kharkiv State Academy of Culture (Kharkiv, Ukraine), Honored Worker of Culture of Ukraine

A. Solianyuk

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Department of Digital Communications and Information Technologies, Vice Rector for Research, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, Ukraine

1 This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

M. Shevchenko

Doctor of Philosophy in Information, Library and Archival Affairs, leading librarian of the Scientific Library of Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

UKRAINIAN EMBROIDERY AS A TYPE OF DOCUMENT

The purpose of the article is to determine the general and specific features of Ukrainian embroidery as a type of carrier of documented information.

The methodology. We chose the most adequate among the existing general scientific approaches and methods: informational and communicative, sociocultural, comparative, classificational, and terminological. The information and communicative approach made it possible to consider Ukrainian embroidery as a carrier of social information, a channel of communication that ensures the transmission of information encoded in the symbols of embroidery in time and space. It helped prove that each element of an embroidered document carries a certain information load; to substantiate that Ukrainian embroidery has an informative and communicative function: colourful ornaments are not just patterns, but also meaningful signs-symbols that preserve and transmit national cultural traditions for a long time. The sociocultural approach made it possible to investigate the embroidered document as a means of connecting a person to the spiritual ideals and values of the Ukrainian nation; to understand one's historical roots, national and cultural identity. Its cognitive abilities contributed to the deepening of ideas about Ukrainian embroidery as a unique artistic product, a phenomenon of the spiritual and material culture of the Ukrainian people. The application of the comparative approach made it possible to carry out a comparative analysis of the main modern concepts of the general classification of the document; determine the essential features of the embroidered document; to reveal the specific features of embroidery in different regions of Ukraine by type of ornament, embroidery technique, colour scheme, origin, distribution and residence. The classification approach made it possible to find out a set of general signs of the division of documents into types; detect their presence or absence in the embroidered document; to enrich the modern classification with specific distinguishing features of the embroidered document. The application of the cognitive potential of the specified methodological approaches made it possible to consider Ukrainian embroidery as a whole, to give it the status of one of the types of the document.

The results. The study of Ukrainian embroidery in the paradigm of documentology significantly enriches the theoretical and methodological foundations of this science, allows to expand the class of authentic documents, to prove the correctness of the definition of the concept of document in the ISO 5127.2017 "Information and documentation" international standard in its broadest sense as "recorded information or a material object, which can be used as a unit in the documentation process".

For the first time, the concept of "embroidered document" was introduced into scientific circulation, the genetic feature of which was recognized as embroidery as a way of recording information on a material carrier. On the basis of the basic characteristics of the document classification, the specific features and properties of the embroidered document are determined: on the material basis, it is a fabric document; according to the origin of the material basis — natural, artificial, combined; according to the features of recording information on the carrier — manual, mechanical, technetronic, combined; according to the material structure of the information carrier — tape, card, sheet and non-traditional form; according to the nature of the symbolic forms of information recording and transmission — analog (iconic), symbolic (ideographic), textual,

combined; according to the technique of applying signs-images — embroidered. The given arguments seem to be sufficient for the conclusion that Ukrainian embroidery fully meets all the basic features of an authentic document as a carrier of important social information, which should take its proper place in the scientific discourse as an object of documentology and cultural studies.

The scientific novelty. The innovation of the research results is that, based on the application of the general document classification, Ukrainian embroidery is presented for the first time as a type of document. A new concept of “embroidered document” was introduced into scientific circulation, its scope and content were defined, common and distinctive features of an embroidered document as a specific means of communication were studied. A new promising scientific direction of documentology has been created, which investigates the patterns of development and functioning of the embroidered document as a type of authentic information carrier.

The practical significance. The results of the research will be useful in practical and educational activities; in fields related to information and documentation; for specialists in decorative and applied art and exhibition activities, museum workers, librarians, etc. The identified specific features of the embroidered document will contribute to the arrangement of its varieties and the establishment of qualitatively new properties.

Keywords: *document, documentology, document theory, general document classification, documentology terminology, Ukrainian embroidery, embroidered document, embroidery, information, ornament, symbol, sign.*

Постановка проблеми. Документ широко використовується в усіх сферах людської діяльності. Документологія як наука, яка вивчає документ в усіх його проявах і зв'язках, є «гостинною» в залученні до свого «предметного поля» різних матеріальних об'єктів із зафіксованою на них інформацією для її передання в часі та просторі. Це забезпечує надійне засадниче підґрунтя для дослідження вишивки ще в одному, дотепер невідомому, статусі як специфічного виду документа. У документологічному дискурсі українська вишивка набуває ознак «вишитого документа» (ВД), на який поширюються основні положення теорії документа, його загальної класифікації, що дозволяє виявити перспективний документський потенціал ВД, визначити його якісні ознаки як соціокомунікаційного феномену. Це об'єктивно сприятиме розширенню масштабів презентації та функціонування ВД у новому комунікаційному статусі.

Стан розробленості проблеми. Новизна, суттєве наукове та практичне значення студіювання української вишивки як специфічного виду документа зумовили необхідність ґрунтового опрацювання широкого кола публікацій, які умовно поділено на три основні групи: 1) ті, що присвячені питанням загальної класифікації документа; 2) ті, що розкривають особливості української вишивки як носія інформації, який виконує не лише комунікаційну, а й меморіальну функцію як складова національної культурної спадщини.

До першої групи публікацій належать праці таких відомих українських дослідників, як Г. Швецова-Водка (2011, 2014, 2021), Н. Кушнарєнко і Ю. Трач (2010), В. Бездрабко (2020), С. Кулєшов (2000), Ю. Палєха і Н. Леміш (2009, 2022), М. Комова (2019), Л. Климчук (2013) та ін. Одні з них пропонують власну загальну модель класифікації документа, інші — доповнюють її, надаючи перевагу окремим видам документів, виявляючи інваріантні та варіативні ознаки їх систематизації та поділу на класи. У контексті визначення специфічних ознак класифікації вишивки як виду документа заслуговує на увагу стаття Ю. Палєхи «Загальна класифікація документа: пропозиції щодо вдосконалення» (Палєха, 2022, с. 37–49), у якій до наукового обігу автором долучено поняття «тканинний документ».

Оснєву другої групи публікацій, присвячених українській вишивці, становлять монографії, статті, навчальні посібники, словники, довідники тощо. Серед їх авторів: Т. Кара-Васильєва (1996, 2005, 2005), А. Заволокіна (1996), З. Чєгусова (2005), Р. Захарчук-Чугай, Є. Антонович (2012), О. Гасюк, М. Степан (1989), А. Варивончик (2011), Н. Кардаш (2014), О. Афоніна (2022), Е. Бутєнко (2021) та ін. Праці цих науковців дозволили осмислити українську вишивку в документологічній площині, узагальнити інструменти й техніки ручної та машинної вишивки, розкрити особливості семантики її орнаментів, пов'язаних із сакральною, символічною й естетичною сферами функціонування. Означені групи публікацій науковців створили надійну джерельну базу для наукової атрибуції української вишивки як цілісного явища, що постає в статусі ВД.

Мета статті — визначення загальних і специфічних ознак української вишивки як різновиду носія документованої інформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення національних традицій вишивання є вагомим чинником збереження саєобутності й ідентичності українського народу. Вишивка — культурний код нації, один із визначних видів декоративно-ужиткового мистецтва. Завдяки своїй унікальності та саєобутності вона поширена не лише в побутовій, а й у соціокультурній сферах життєдіяльності суспільства. Завдячуючи багатому духовному, культурологічному, естетичному, творчєму потенціалу, підкріпленєго талантом провідних майстрів, українська вишивка стає одним із кращих презентантів України у світі. Це зумовлює потребу в ґрунтовному дослідженні української вишивки в новому статусі — ВД як носія сакральної інформації та репрезєнанта національної ідентичності.

Для встановлення документського статусу вишивки доцільним є застосування визначення документа, наданєго Міжнародною організацією зі стандартизації (International Organization for Standardization, ISO). У стандарті ISO 5127 документ розглядається як «записана інформація чи матє-

ріальний об'єкт, що може використовуватися як одиниця в документальному процесі» (ISO, 2017). Під це визначення підпадають усі або більшість носіїв документованої інформації, зокрема й ВД.

З метою визначення особливостей фіксації вишитої інформації на різних видах матеріальних носіїв певними інструментами та засобами, доречним є використання такого визначення: «Вишивка — поширений вид декоративно-прикладного мистецтва, в якому узор та зображення виконуються ручним або машинним способом на різних тканинах, шкірі, повсті та інших матеріалах льняними, бавовняними, шовковими, вовняними нитками, а також бісером, перлами, коштовним камінням, лелітками і т. ін.» (Гасюк & Степан, 1989, с. 33). Дослідники української вишивки виокремлюють понад 100 технік вишивання (Дизайн: словник-довідник, 2010, с. 75–76). У культурологічному контексті феномен української вишивки пов'язують з оберегом, клейнодом, серцем українського народу.

Рис. 1. Вишита Україна (для створення цього зображення було використано зображення з <https://undip.org.ua/announce/ukraino-moia-vyshyvana-etnokulturnyy-ta-osvitno-vykhovnyy-potentsial-ukrainskoi-vyshyvanky/>)

Так, за українською легендою, записаною на Вінниччині, «свята Варвара Великомучениця була така мудра на вишивання, що вишила ризи самому Ісусові Христові. “Це ж вона нас вишивати навчила!”» (Воропай, 1993, с. 24). В. Січинський стверджує, що «вишивки були відомі ще в роксолян (2 ст. до н.е.)» (Січинський, 1993, с. 263). За твердженням фахівців, вишивальне мистецтво виникло ще за новокам'яного віку. Свідченням цього є археологічні

знахідки доби палеоліту, біля с. Мізина на Чернігівщині (Кара-Васильєва & Заволокіна, 1996, с. 5). Зразки найдавнішої вишивки в музеях Європи належать до V ст. н. е., а «пам'ятки української вишивки збереглися лише за кілька останніх століть (найбільше в музеях вишивок XIX ст.)» (Гасюк & Степан, 1989, с. 33).

Невстановленою остаточно є етимологія поняття «вишивка». Деякі дослідники дотримують версії, що слово «вишивка» походить від слів «Вишній» або «Божественний» і перекладається з давньогрецької мови (мови лелегів) як «космос» (Бутенко & Тарасенко, 2021, с. 73). Це надає вишивці магічного звучання, перетворює її на реліквію, оберіг. Існує також думка, що слово «вишивка» ґрунтується на слові «шити». Давня назва вишивки — «шиття», «шитво», «шов». У народній термінології вишивку ще й нині називають «нашиттям», «пошиттям», «розшиттям», «прошиттям» тощо (Захарчук-Чугай & Антонович, 2012, с. 108).

За документологічною парадигмою, будь-який документ пізнається насамперед за назвою, яка присвоюється йому за певною ознакою, характерною саме для нього (номінативна ознака), що має особливе значення для встановлення його документського статусу. Поняття «вишитий документ» означає оздоблений вишивкою, створений способом вишивання.

Основними атрибутами документа є матеріальний носій інформації, сама інформація і знакова система її запису. За даними параметрами ВД, безумовно, відповідає всім базовим ознакам документа. Підтвердженням цьому може стати детальний аналіз загальних і специфічних ознак ВД.

Будь-який документ має матеріальну основу, на яку наноситься інформація. Матеріал основи зумовлює художній рівень втілення ВД. За призначенням вишивальні матеріали поділяються на два види:

- 1) основа, на якій вишивають (вовняні, лляні, полотняні, домашнього виробництва тканини, сукно, а пізніше — тканини фабричного виробництва: перкаль, коленкор, батист, китайка, кумач, бамбак, сурож, муслін, плис, шовк, шкіра та ін.);
- 2) матеріал, яким вишивають: нитки ручно-прядені лляні, конопляні, вовняні; нитки фабричного виготовлення — муліне, заполоч, запал, біль, волічка, гарус, зсукані вовняні нитки «коцик», шнури, шовк; металеві, золоті, срібні нитки, корали, перли, коштовне каміння, бісер, металеві пластини — лелітки, гудзики, сап'янові стрічки тощо (Захарчук-Чугай & Антонович, 2012, с. 107).

Поставивши матеріальну складову на перше місце, Ю. Палеха ввів до загальної класифікації «тканинний документ», охарактеризувавши його як «вишивка чи малюнок на тканині», як «малюнок фарбами або вишивка на тканині» (Палеха, 2022, с. 39). Отже, цілком слушно ВД можна вважати тканинним документом.

Водночас поняття «тканина» вважаємо узагальнюючим, під яким можна розуміти будь-який матеріал, придатний для вишивання. Отже, на тканинну матеріальну основу ВД жодних принципів обмежень не накладається, головне, щоб вона дозволяла наносити на неї вишиваний узор.

За походженням матеріальної основи ВД може бути природним, штучним або комбінованим. Перший різновид ВД — документ із природною матеріальною основою, де тканина і нитки мають натуральне походження; другий різновид ВД — документ зі штучною матеріальною основою, де і тканина, і нитки мають синтетичне походження; третій різновид ВД — комбінований, у якому поряд з природними використовуються синтетичні тканини та/або нитки. Фахівці зазначають, що зміна сірого домашнього полотна на фабричне значно збагатила матеріальну основу української вишивки, сприяла її прогресу на багато років. Виникають певні правила використання тканин: жіночі вишиванки, хустки, чоловічі сорочки, дитячий одяг вишивають на маркізеті, шовку, шифоні, напівплляних і синтетичних тканинах. Для рушників, скатертин, серветок, панно, порт'єр, постільної білизни використовують лляні та бавовняні тканини (Захарчук-Чугай & Антонович, 2012, с. 110). Звісно, що ВД на природній основі є більш поцінованими, ніж штучно створені. Вони є об'єктами наукових досліджень, колекціонування, експонування на українських і світових виставках, ярмарках, подіумах, у музеях, бібліотеках, архівах. Саме ці матеріали використовуються сучасними майстрами для виготовлення автентичних, ексклюзивних ВД. Навіть для створення штучних ВД нині послуговуються тканинами найвищого ґатунку, наближеними до натуральних зразків.

Якість ВД залежить не лише від того, на чому, а й чим вишивають. Ю. Палеха зазначає, що «для отримання вишитого зображення достатньо мати голку з набором ниток та клапоть тканини» (Палеха, 2022, с. 40). Таке спрощене уявлення про вишивання характерне для більшості авторів. Насправді вишивання — надскладний процес. У ньому важливу роль відіграє все: настрій, час, місце, де проходить вишивання, матеріали та інструменти. Створення якісних ВД — це не лише набір ниток та інструментів (голки, ножиці, наперсток, вилка, п'яльці, стрічковий метр тощо), а й професійні дії майстрів, які органічно сполучають тканину та нитки, створюючи оригінальні композиції, орнаментальну або сюжетну своєрідність ВД. Вишивка є божественним одкровенням, своєрідним ритуалом. Під час вишивання майстри читають молитви, співають народні пісні, оскільки вони, як і давні орнаменти, мають особливий смисл і ритм. Наші пращури застосовували найрізноманітніші матеріали: починаючи від таких виняткових, як срібло та золото, і закінчуючи такими «екзотичними», як солома та жіноче волосся (Варивончик, 2011, с. 10).

Л. Семчук виокремлює такі основні типи засобів вишивання: лінійно-графічні (нитки); площинно-графічні (шматки шкіри, тканини, металеві пластини, лелітки); об'ємно-пластичні (шнурки, косички, кутасики); об'ємно-фактурні (бісер, металеві капслі) (Семчук, 2009, с. 8).

Майстри минулого були дещо обмежені в асортименті ниток, оскільки спочатку використовували лише натуральні матеріали; нитки були домашнього виробництва. Поступово вишивальні нитки вдосконалюються. На рубежі XIX–XX ст. замість домотканних ниток починають використовувати фабричні, забарвлені в яскраві кольори хімічних анілінових фарб. Це суттєво вплинуло «на кольорову гаму. Відбувається освоєння нових матеріалів. Замість м'якого кольору рослинних барвників з'являються «відкриті», різкі поєднання малинового, зеленого, червоного, чорного» (Кара-Васильєва & Чегусова, 2005, с. 35). У 1930–1950-ті рр. починають виробляти тонкі нитки муліне, кольоровий бісер, що ускладнює знакову та семантичну складові вишивки як різновиду документа. Вишивання різними за якістю та структурою шовковими, вовняними, металевими нитками, як стверджують фахівці, «посиливало рельєфність візерунків, їх об'ємно-просторове звучання» (Захарчук-Чугай & Антонович, 2012, с. 108).

За технологіями фіксування інформації на носії виокремлюють чотири різновиди ВД: мануальний, механічний, технотронний і комбінований.

Мануальний ВД створюється ручним способом вишивання, є первісною технологією створення вишивки. Відомо, що в давнину майстри вручну виготовляли не лише тканини та нитки, а й голки. Інколи власноруч вишитий твір називали виробом домашнього виробництва. Найпоширенішим способом формотворення мануального ВД є рукоділля — споконвічна традиція українських жінок і дівчат (Січинський, 1993, с. 263). Ручну вишивку і наразі вважають ціннішою, ніж машинну. Її кращі зразки прикрашають не лише домашні оселі, а й експозиції музеїв, виставок, бібліотек України й інших країн світу. Ручна вишивка зберіглася донині, попри машинне виробництво. Фахівці слушно зазначають, що «будь-яка купована річ (вишиванка, рушник тощо), якою б гарною не була, не замінить власноруч вишитого» (Кардаш, 2014, с. 63).

У механічному ВД нанесення символів на тканину здійснюється способами: вирізуванням, виколуванням, довбанням, набіруванням, висмикуванням, натягуванням, мережевленням тощо. Механічний ВД створюється за допомогою технічних засобів, головним серед яких є вишивальна машинка. У 1821 р. на технічній виставці у Франції було презентовано першу в історії машинку для вишивання (швейно-вишивальна). Фахівці пов'язують появу машинної вишивки також з початком фабричного виробництва тканин, ниток і голок; відкриттям майстерень, артілей, фабрик та інших художніх промислів. У XX ст. відбувається перехід «від поширеного застосування

ручної роботи (перша третина століття) до масового виробництва на основі застосування промислових технологій (1950–60-ті рр.)» (Варивончик, 2011, с. 4). Поширення технологій машинної вишивки робить вишитий одяг доступним для всіх верств населення, забезпечує зближення аматорського і фабричного шитва.

Нині «за допомогою спеціальних програм можна більшість орнаментів для ручного вишивання перевести для виконання машиною» (Кардаш, 2014, с. 58). Широко використовуються вишивальні машини, які виконують гладь, хрестик, шви, виколювання, лиштву, зерновий вивід тощо (Кардаш, 2014, с. 58). «Проте ручна праця, навіть не зовсім ідеальна у виконанні, несе величезний енергетичний посыл і має більше значення, ніж вироби, виконані машиною» (Кардаш, 2014, с. 58).

Технотронний ВД — це цифрова копія мануальної або механічної вишивки. Оцифрування унікальних зразків ВД забезпечує довготривале їх збереження та надання віддаленого (онлайнного) доступу до них споживачів, сприяє популяризації історико-культурної спадщини українського народу в глобальному комунікаційному просторі.

Комбінований ВД — це той ВД, у якому фіксація вишитої інформації на матеріальному носії поєднує ручні, механічні й цифрові засоби.

ВД — багатоконструктивний різновид документа. За матеріальною конструкцією носія інформації він найчастіше буває стрічковим і картковим, але може бути аркушевим і навіть кодексовим. Стрічковий ВД — документ у вигляді стрічки (неперервної смуги матеріалу із записом інформації): рушник, шарф, стрічка, пояс, порт'єра, доріжка тощо. Зокрема, рушник часто асоціюється з довгим прямокутним сувоєм, який у наших предків означав дорогу, шлях. Картковий, або аркушевий ВД — документ у вигляді картки встановленого або невстановленого формату, вишитий на матеріалі звичайної або підвищеної щільності: ікона, картина, портрет, килим, панно, скатертина, наволочка, простирadlo, хустка, серветка, шеврон тощо. Прикладом кодексового виду ВД є унікальний зразок декоративно-ужиткового мистецтва, який було презентовано в Україні, — вишитий вручну «Кобзар» Т. Г. Шевченка.

Серед нетрадиційних форм ВД — вишивки одягового призначення — вишиванки для чоловіків, жінок, дітей. ВД може мати будь-яку конструктивну форму, однак через переваги деякі форми використовуються найчастіше. Отже, відповідно до загальної класифікації ВД — стрічковий, картковий, аркушевий, кодексовий або документ нетрадиційної конструктивної форми.

За особливості знакових засобів фіксації та передання інформації ВД може бути ідеографічним, іконічним, текстовим і комплексним. Знакову систему фіксації інформації в документології прийнято розглядати як

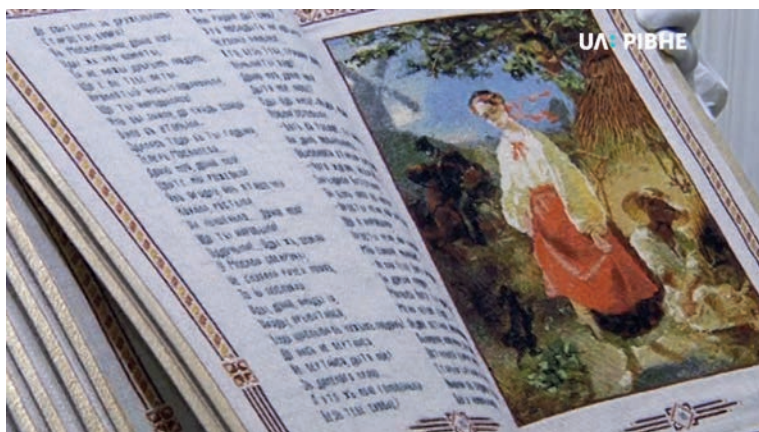

Рис. 2. Приклад кодексового ВД — вишитий «Кобзар» Тараса Шевченка
(узято з <https://rv.suspilne.media/news/24839>)

сигнативну (від лат. “signum” — знак) складову документа. Знак — найважливіший атрибут ВД, який кодує і транлює в зовнішнє середовище глибинні смисли семіотичного поля вишивки.

ВД — мультисимвольний документ. З одного боку, він функціонує в певній мовно-знаковій системі, підлягає загальним закономірностям її формотворення, а з іншого — має власну особливу художньо-образну мову, знакову систему, що забезпечує його унікальний статус у документо-комунікаційній системі, формує його аутентичну семантику. Уважається, що вишивка є «правою українців», мова вишивки «зрозуміла для всіх» (Захарчук-Чугай & Антонович, 2012, с. 111).

За особливістю знакових засобів передання інформації ВД може бути як символним (ідеографічним), у якому знак не подібний об'єкту, що він означає, так і аналоговим (іконічним) документом. В абстрактних орнаментах ідеографічних ВД закодовано багато смислів, які фіксують сенси вірувань, звичаїв, обрядовості, духовних прагнень українського народу. Потужне смислове навантаження має як ВД загалом, так і кожний з його компонентів: орнамент, сюжет, композиція, колористична гама, тканина матеріального носія тощо. Унікальність сигнативної складової української вишивки полягає в тому, що вишитий знак часто виходить за межі означуваного об'єкта і набуває ознак символізму. Дослідники виокремлюють у сигнативній складовій ВД семантику символів, семантику кольорів і семантику чисел (Кардаш, 2014, с. 59). Знаки-символи ВД умовно позначають предмети, поняття, явища, процеси, художні образи; відображають певну думку, ідею, почуття. Це співпадає з фундаментальними твердженнями: «символ — одна

із могутніх підвалин національної культури», «справжнє мистецтво — символічне» (Словник символів культури України, 2002, с. 192–193).

Науковці підкреслюють, що українська вишивка має різноманітну символіку, корені якої сягають давнини. Геометричні, рослинні, тваринні символи відображають стародавні уявлення українців про світобудову. У вишивці використовуються численні геометричні фігури: лінія, ромб, квадрат, трикутник, розетка, хрест, зубці, коло, зигзаги, меандри, плетінки, прямі, скісні, ламані й зубчасті лінії тощо. Кожна лінія чи фігура (орнаментальні сюжети) має певне значення: пряма горизонтальна лінія — земля; хвиляста горизонтальна — вода; вертикальна хвиляста — дощ; трикутник — гора; гачкуватий хрест — вогонь; квадрат, коло чи ромб — сонце та ін.

У стародавні часи процес вишивання був своєрідним ритуалом, за нього бралися у визначені дні, із чистими і світлими думками, закладаючи у свій витвір позитивну енергетику. У свідомості українців закарбовано символізм рушників і вишиванок як оберегів, найсакральніших предметів. Зображувані на них ромби, розетки, квадрати, кола символізують Всесвіт, Землю, Сонце, Природу та ін., їм вклоняються як явищам обрядового значення, які дають життя, оберігають від різних бід, страждань, злих сил (Захарчук-Чугай & Антонович, 2012, с. 114).

Про значущість вишивки та вишиванки в українському суспільстві свідчать такі відомі гасла: «Україна — вишите відродження», «Вишиванка — генетичний код нації», «Кожна вишиванка — символ незламності і відродження України», «Вишиванка — символ єдності української нації» тощо. Знаковою подією в житті України стало запровадження у червні 2006 р. Дня вишиванки, який щорічно відзначають кожного третього четверга травня.

За особливістю знакових засобів передання інформації ВД може бути також і аналоговим (іконічним) документом, у якому інформація записана знаками, подібними до зображуваного об'єкта. Назва походить від грецького кореня «ікон», що означає «зображення, образ». Іконічний (іконографічний) ВД має своїм підґрунтям рослинні, тваринні й людиноподібні мотиви сюжетного зображення. Він дещо тотожний живописному документу: ікона, жанрова картина, пейзаж, натюрморт, панно, портрет та ін. Підтвердженням поєднання цих видів документа може слугувати, зокрема, те, що ще у XVIII ст. техніку вишивки гладдю називали «живописом голкою», витонченості якій надавали декоративні якості шовку (Кара-Васильєва & Чегусова, 2005, с. 43). Крім того, іконічний ВД є результатом тісної співпраці народних майстрів і художників-професіоналів. Саме вони створювали малюнки для вишивки, яку виготовляли в майстернях на початку ХХ ст., що вивело українську вишивку на міжнародний рівень. Ще в 1930-ті рр. відбуваються процеси «перенесення малюнку на мову вишивки». У 1970–1980-ті рр.

набула значного поширення т. зв. «рисована вишивка», або «вибиванка», коли композицію попередньо малюють на полотні, а орнаментальні мотиви вишивають двома видами гладі в рослинному стилі (Кара-Васильєва & Чегусова, 2005, с. 77, 98). Ці техніки збереглися й до нашого часу. Отже, за цими ознаками ВД — іконічний різновид документа.

Серед різновидів ВД можна виокремити й текстові документи, оскільки українська вишивка часто містить текст, вписаний у її канву — словесний вислів або слово, які співпадають за змістом із зображальним матеріалом. На початку ХХ ст. набувають поширення вишивки з народного життя, приправлені повчальними приказками і висловлюваннями (Кара-Васильєва & Чегусова, 2005, с. 36).

Відомий знавець народної творчості В. Підгірняк у книзі «Текстова вишивка. Бродівське письмо» наголошує на існуванні спеціальної абетки, у якій кожний вишитий символ відповідає певній літері кирилиці, цифрі, тобто тут замість літер подано стилізовані квіти, букети, орнаментальні композиції (Петросян & Марчук, 2017). Це є одним із прикладів створення «абетки письма вишивки».

Діагональне написання	Літера	Горизонтальне написання	Діагональне написання	Літера	Горизонтальне написання	Діагональне написання	Літера	Горизонтальне написання
	А			Б			В	
	Г			Р			С	
	Д			Т			К	
	Е			У			Л	
	Ф			У			М	
	Х			О			Н	

Рис. 3. Абетка письма вишивки

(узято з <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/06/149-2.pdf>)

З часом обсяг писемного тексту у вишивці зростає, але суто текстові ВД не надто поширені, як правило, текст є допоміжним до основних орнаментальних і сюжетних зображень. Майстри вишивання, як у давні часи, так і нині, дотримують певних пропорцій між текстом і зображенням. У сучасному ВД текстова інформація найчастіше подається у вигляді відносно коротких повідомлень, гасел, побажань, констатувачів і т. ін. Вдало підібраний та вишитий текст, адекватний за змістом вишитому виробу, справляє на людей не менший вплив, ніж зображення, або вони діють як однозначні. Отже, сучасний ВД може містити й текстову інформацію, зафіксовану будь-яким видом письма.

Елементарним текстовим контентом у майже кожній відносно значущій вишивці було прізвище, ім'я, вік майстра, його походження, дата виготовлення виробу, тобто в ній можна було прочитати все — від імені вишивальниці до часу її роботи. Фахівці слушно зауважують, що «українська вишиванка служила як прикрасою, так і оберегом, проте це ще був і своєрідний документ, за яким можна було визначити, з яких країв родом власник вишиванки» (Кардаш, 2014, с. 63). У документології зазначення прізвища автора та інших додаткових відомостей про документ згодом дістало назву «реквізити документа», що обов'язково додається до основного тексту і надає змогу його ідентифікувати. У цьому полягає ще одна спорідненість ВД з документом загалом.

Таким чином, ВД може бути комплексним різновидом документа, якщо поєднує в собі два або більше ідеографічних, іконічних і текстових знаків, що відповідають основній ідеї вишивки.

За обставинами побутування в зовнішньому середовищі ВД — етноарельний документ, який, по-перше, є виразником етнокультурних цінностей українського народу, а по-друге, залежить від територіально-просторового чинника. Для нього є характерним локальне (регіональне) походження й широке ареально-соціальне побутування в зовнішньому середовищі — не лише в Україні, а й далеко за її межами.

Вишивка — етнокультурне явище, яке оберігає генетичну пам'ять та першовитоки культури українського народу, є однією з основ формування етнічної ментальності, духовного світогляду особистості, усвідомлення нею національної ідентичності. У кожному етнокультурному регіоні України українська вишивка набуває самобутніх ознак щодо кольорових переваг, улюблених узорів, технік виконання, які передаються з покоління до покоління. О. Гасюк і М. Степан наголошують, що «народна художня вишивка України при своїй єдиній стильовій основі дуже різноманітна. В кожній області вона має свої відмінності» (Гасюк & Степан, 1989, с. 42). Фахівці зазначають: «процес засвоєння нових мотивів, засобів шитва відбувається відповідно до місцевих художньо-естетичних смаків і традиційних уявлень (Кара-Васильєва & Чегусова, 2005, с. 35). Вони свідчать, що в кожному регіоні «у вишивках склалася своя, відшліфована впродовж століть єдність орнаменту й засобів його вираження, їхня комірні гама» (Кара-Васильєва & Заволокіна, 1996, с. 8).

Відповідно до локального (регіонального) походження української вишивки, професіонали виокремлюють основні ареали її виникнення. Серед них: Середнє Подніпров'я, Полісся, Поділля, Південь, Карпати, Прикарпаття (Кара-Васильєва & Заволокіна, 1996, с. 8). Досліджуючи вишивки одягового, інтер'єрного й обрядового призначення, науковці серед найпотужніших центрів вишивання називають Київщину, Полтавщину, Волинь,

Рис. 4. Вишита жіноча сорочка Полтавщини
(узятю з <https://honchar.org.ua/collections/detail/1336#gallery>)

Рис. 5. Вишита жіноча сорочка Київщини
(узятю з <https://honchar.org.ua/collections/detail/1341#gallery>)

Рис. 6. Вишиті жіночі сорочки Харківщини
(узятю з <https://www.prekrasastudio.com/blog/270-vyshyvanyi-oberih>)

Гуцульщину, Бойківщину, Покуття, Буковину тощо. Фахівці стверджують, що «навіть від села до села вишивальниці різнилися характером творчості» (Захарчук-Чугай & Антонович, 2012, с. 126).

Спочатку вишивка використовується переважно в тій місцевості, де її було створено. Однак поступово вона розширює масштаби свого побутування. З відкриттям у XIX–XX ст. мережі освітніх закладів, навчально-показових і роздавальних пунктів, майстерень урізноманітнюються зразки вишивок, розширюється попит, зорганізується збут готової продукції не лише в регіонах України, а й поза її межами. Т. Кара-Васильєва та З. Чегусова зазначають, що «вироби в народному стилі, які потрапляли до кустарних магазинів, йшли на експорт, прикрашали виставки і ярмарки, сприяли підвищенню попиту на них, розширювали сферу їх застосування» (Кара-Васильєва & Чегусова, 2005, с. 36).

Розширення ареалу поширення української вишивки сприяло поглибленню взаємодії, партнерських відносин між майстрами, художниками, дизайнерами; налагодженню обміну інформацією та власними здобутками. Талановиті майстри різних регіонів України вносили новий струмінь у мистецтво народної і професійної вишивки. Одночасно українська вишивка розвивається в руслі європейського та світового художнього процесу, де категорія прекрасного є і залишається визначальною. Українська вишивка, маючи локальне походження, постійно розширює масштаби свого просторового побутування не лише в різних регіонах України, а й набуває дедалі більшої популярності в усьому світі. Отже, ВД — етноареальний документ, у якому органічно поєднуються етнічні особливі вишивки, її локальне походження та широкомасштабне поширення в глобальному комунікаційному просторі. Саме на етнорегіональному підґрунті сформувалася національна школа української вишивки.

Висновки. Сучасний етап розвитку українського суспільства прикметний піднесенням національно-культурної самосвідомості народу, посиленням його інтересу до матеріальної та духовної спадщини нашої Батьківщини, усвідомленням необхідності відродження, збереження та примноження кращих національних традицій. Звернення до життєдайних джерел української вишивки актуалізовано її потужним духовним, патріотичним потенціалом, повагою в усьому світі.

Дослідження української вишивки в парадигмі документології суттєво збагачує теоретико-методологічні підвалини цієї науки, дозволяє розширити клас аутентичних документів, довести коректність міжнародно визнаного визначення поняття документ у його найширшому сенсі як «записаної інформації чи матеріального об'єкту, що може використовуватися як одиниця в документаційному процесі» (ISO, 2017).

До наукового обігу вперше введено поняття «вишитий документ» (ВД), генетичною ознакою якого визнано вишивання як спосіб закріплення інформації на матеріальному носії. На основі базових ознак класифікації документа визначено специфічні ознаки та властивості ВД: за матеріальною основою — тканинний документ; за походженням матеріальної основи — природний, штучний, комбінований; за особливостями фіксування інформації — мануальний, механічний, технотронний, комбінований; за матеріальною конструкцією носія інформації — стрічковий, картковий, аркушевий та нетрадиційної форми; за особливістю знакових форм фіксації та передання інформації — аналоговий (іконічний), символний (ідеографічний), текстовий, комбінований; за технікою нанесення зображень — вишитий. Наведені аргументи вважаємо достатніми для висновку — українська вишивка повністю відповідає всім базовим ознакам документа як носія важливої соціальної інформації і має посісти належне місце в науковому дискурсі як об'єкт документологічних досліджень.

Українська вишивка — це не лише національне, а й загальносвітове феноменальне явище, до якого нині прикута підвищена увага всього світового співтовариства. Розгляд української вишивки в новому документологічному ракурсі надасть насаги не лише українським фахівцям, а й зарубіжним колегам щодо поглибленого її студювання як об'єкта соціокомунікаційних та культурологічних досліджень.

Дослідження української вишивки як специфічного виду документа свідчить, що зазначена тема може бути подовжена до розкриття основних ознак української вишиванки як різновиду аутентичного документа, важливої складової національного культурного надбання.

Список посилань

- Афоніна, О. С. (2022). Вишитий і тканий рушник як складова частина культурного коду народного костюма нареченої. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, 3, 89–94.
- Бездрабко, В. В. (2020). Актуальні проблеми документознавства. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*, 1, 26–41.
- Бутенко, Е. Г., & Тарасенко, О. А. (2021). Сучасна українська вишивка: знак, образ та символ у мистецтві Ганни Онікієнко. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*, 1, 71–76.
- Варивончик, А. В. (2011). *Традиційна народна вишивки як складова українського одягу (XX ст.)* [Автореферат дисертації кандидата мистецтвознавства, Київський національний університет культури і мистецтв]. Київський національний університет культури і мистецтв.
- Воропай, О. (1993). *Звичай нашого народу: етнографічний нарис*. Оберіг.
- Гасюк, О. О., & Степан, М. Г. (1989). *Художнє вишивання: альбом* (6-е вид., стер). Вища школа.

- Дизайн: словник-довідник (2010). Ю. О. Іванченко (Упоряд.), В. Д. Сидоренко (Редкол.) Фенікс.
- Захарчук-Чугай, Р. В., & Антонович, Є. А. (2012). *Українське народне декоративне мистецтво: навчальний посібник*. Знання.
- Кара-Васильєва, Т., & Чегусова, З. (2005). *Декоративне мистецтво України ХХ століття. У пошуках «великого стилю»*. Либідь.
- Кара-Васильєва, Т. В., & Заволокіна, А. О. (1996). *Українська народна вишивка*. Либідь.
- Кара-Васильєва, Т. В. (2005). *Енциклопедія сучасної України* (Т. 4. В-Вог, сс. 471–472.). НАН України.
- Кардаш, Н. В. (2014). Використання семантики української вишивки у декорванні сучасного одягу. *Педагогічні науки*, 122, 54–65.
- Климчук, Л. В. (2013). Класифікація документів: історіографічний аналіз. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*, 3, 44–47.
- Комова, М. В. (2019). Класифікаційна схема як відображення соціально-комунікаційної природи феномена документа. *Бібліотекознавство, Документознавство. Інформологія*, 3, 27–35.
- Кулешов, С. Г. (2000). *Документознавство: Історія. Теоретичні основи: монографія*.
- Кушнарєнко, Н. М., & Трач, Ю. В. (2010). *Спеціальне документознавство : навчальний посібник для дистанційного навчання*. Г. М. Швецова-Водка (наук. ред.). Університет «Україна».
- Музей Івана Гончара: офіційний сайт. <https://honchar.org.ua/> (дата звернення: 04.06.2023).
- Нарбут, О. (2022, Травень 25). Вишиваний оберіг. *Prekrasa Studio*. <https://www.prekrasastudio.com/blog/270-vyshyvanyi-oberih> (дата звернення: 15.10.2023).
- Палеха, Ю. І., & Леміш, Н. О. (2009). *Загальне документознавство: навчальний посібник* (2-е видання, перероблене і доповнене). Ліра.
- Палеха, Ю. І. (2022). Загальна класифікація документа: пропозиції щодо вдосконалення. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*, 3, 37–49.
- Петросян, А. Р., & Марчук, Г. В. (2017). Текстова вишивка. *Всеукраїнська науково-практична on-line конференція аспірантів, молодих учених та студентів, присвячена Дню науки: тези, м. Житомир, Житомирський державний технологічний університет, Житомир, 10–12 трав. 2017 р., Т. 1*. <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/06/149-2.pdf>. (дата звернення: 10.05.2023).
- Семчук, Л. Я. (2009). *Вишивка в народному одязі українських Карпат ХХ століття (художні особливості)* [Автореферат дисертації кандидата, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника]. Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника.
- Січинський, В. (1993). Вишивки. В *Енциклопедія українознавства* (Т. 1, С. 263). Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові.
- Словник символів культури України (2002). В. П. Коцур, О. І. Потапенко, М. К. Дмитренко (Ред.). Міленіум.

- Суспільне Рівне (2019, Травень 31). *Вишитий «Кобзар» Медведєвої отримав гран-прі міжнародного конкурсу (фото)*. <https://tv.suspilne.media/news/24839> (дата звернення: 01.10.2023).
- Швецова-Водка, Г. М. (2011). Документознавство: словник-довідник термінів і понять. Знання.
- Швецова-Водка, Г. М. (2014). *Загальна теорія документа і книги: навчальний посібник*. Знання.
- Швецова-Водка, Г. М. (2021). Загальна класифікація документа: заміни та доповнення. *Бібліотечний Меркурій*, 2 (26), 143–164.
- International Organization for Standardization. (2017). *Information and documentation. Foundation and vocabulary (5127.2017)* (2nd ed). <https://www.iso.org/standard/59743.html>

References

- Afonina, O. S. (2022). Embroidered and woven towel as an integral part of the cultural code of the folk costume of the bride. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*, 3, 89–94. [In Ukrainian].
- Bezdrabko, V. V. (2020). Actual problems of documentary studies. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, 1, 26–41. [In Ukrainian].
- Butenko, E. G., & Tarasenko, O. A. (2021). Modern Ukrainian embroidery: sign, image and symbol in the art of Hanna Onikienko. *Perspektyvy. Sotsialno-politychnyi zhurnal*, 1, 71–76. [In Ukrainian].
- Varyvonchuk, A. V. (2011). *Traditional Folk Embroidery as a Component of Ukrainian Clothing (XX century)* [Abstract of the Candidate of Arts, Kyiv National University of Culture and Arts]. Kyiv National University of Culture and Arts. [In Ukrainian].
- Voropai, O. (1993). *Customs of our people: an ethnographic essay*. Oberih. [In Ukrainian].
- Hasiuk, O. O., & Stepan, M. G. (1989). *Artistic embroidery: an album* (6th ed., erased). Vyshcha shkola. [In Ukrainian].
- Design: Dictionary and reference book (2010). Y. O. Ivanchenko (Ed.), V. D. Sydorenko (Ed.). Phoenix. [In Ukrainian].
- Zakharchuk-Chuhai, R. V., & Antonovych, E. A. (2012). *Ukrainian folk decorative art: a textbook*. Znannia. [In Ukrainian].
- Kara-Vasyliieva, T., & Chehusova, Z. (2005). *Decorative art of Ukraine in the XX century. In search of the “big style”*. Lybid. [In Ukrainian].
- Kara-Vasyliieva, T. V., & Zavalokina, A. O. (1996). *Ukrainian folk embroidery*. Lybid. [In Ukrainian].
- Kara-Vasyliieva, T. V. (2005). *Encyclopedia of modern Ukraine* (Vol. 4. V-Vog, pp. 471–472.). National Academy of Sciences of Ukraine. [In Ukrainian].
- Kardash, N. V. (2014). Using the semantics of Ukrainian embroidery in the decoration of modern clothing. *Pedahohichni nauky*, 122, 54–65. [In Ukrainian].
- Klymchuk, L. V. (2013). Classification of documents: historiographical analysis. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, 3, 44–47. [In Ukrainian].

- Komova, M. V. (2019). Classification scheme as a reflection of the social and communication nature of the document phenomenon. *Bibliotekoznavstvo, Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, 3, 27–35. [In Ukrainian].
- Kuleshov, S.H. (2000). *Documentology: History. Theoretical foundations: a monograph*. [In Ukrainian].
- Kushnarenko, N. M., & Trach, Y. V. (2010). *Special Documentation: a textbook for distance learning*. H. M. Shvetsova-Vodka (Ed.). Universytet “Ukraina”. [In Ukrainian].
- Ivan Honchar Museum: official website*. <https://honchar.org.ua/> (accessed 04.06.2023). [In Ukrainian].
- Narbut, O. (May 25, 2022). Embroidered amulet. *Prekrasa Studio*. <https://www.prekrasastudio.com/blog/270-vyshyvanyi-oberih> (accessed October 15, 2023). [In Ukrainian].
- Palekha, Y. I., & Lemish, N. O. (2009). *General documentary studies: a textbook* (2nd edition, revised and supplemented). Lira. [In Ukrainian].
- Palekha, Y. I. (2022). General document classification: suggestions for improvement. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, 3, 37–49. [In Ukrainian].
- Petrosian, A. R., & Marchuk, H. V. (2017). Text embroidery. *All-Ukrainian scientific and practical on-line conference of graduate students, young scientists and students dedicated to the Day of Science: abstracts, Zhytomyr. Zhytomyr State Technological University, Zhytomyr, May 10-12, 2017. Vol. 1*. <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/06/149-2.pdf>. (accessed 10.05.2023). [In Ukrainian].
- Semchuk, L. Ya. (2009). *Embroidery in the folk costumes of the Ukrainian Carpathians of the XX century (artistic features)* [Abstract of Candidate’s thesis, V. Stefanyk Precarpathian National University]. V. Stefanyk Precarpathian National University. [In Ukrainian].
- Sichynskiy, V. (1993). *Embroidery*. In *Encyclopedia of Ukrainian Studies* (Vol. 1, p. 263). Shevchenko Lviv Scientific Society. [In Ukrainian].
- Dictionary of symbols of culture of Ukraine* (2002). V. P. Kotsur, O. I. Potapenko, M. K. Dmytrenko (Eds.). Millennium. [In Ukrainian].
- Suspilne Rivne. (May 31, 2019). *Medvedeva’s embroidered “Kobzar” won the Grand Prix of the international competition (photo)*. <https://rv.suspilne.media/news/24839> (accessed 01.10.2023). [In Ukrainian].
- Shvetsova-Vodka, H. M. (2011). *Documentation: a glossary of terms and concepts*. Znannia. [In Ukrainian].
- Shvetsova-Vodka, H. M. (2014). *General theory of document and book: a textbook*. Znannia. [In Ukrainian].
- Shvetsova-Vodka, H. M. (2021). General classification of the document: replacements and additions. *Biblioteknyi Merkurii*, 2(26), 143–164. [In Ukrainian].
- International Organization for Standardization. (2017). *Information and documentation. Foundation and vocabulary (5127.2017)* (2nd ed). <https://www.iso.org/standard/59743.html>. [In English].